

УДК 347.781

О. О. Кулініч

ПРАВОВА ОХОРОНА ПЕРСОНАЖУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ ЯК «ЮРИДИЧНО ЗНАЧИМОГО» ЕЛЕМЕНТА ТВОРУ

Закріплення у нормах міжнародного права, Конституції України (ст. ст. 41 і 54) права на свободу в усіх галузях творчої діяльності зумовлює різноманіття її проявів, жанрів, спрямованість і зміст результатів. Розвиток економічних відносин, підприємницької діяльності у країні стає передумовою для залучення результатів творчої діяльності при створенні засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, їх товарів та послуг. На сьогоднішній день одним з актуальних питань в авторському праві залишається питання про передання прав на літературні твори та окремі його структурні елементи (назву, персонажів) для використання, наприклад, як знаків для товарів та послуг, комерційних найменувань.

На жаль, відсутність чітких критеріїв у законодавстві щодо надання правової охорони структурним елементам літературних творів зумовлює вчинення неправомірних дій щодо об'єктів інтелектуальної власності, певних зловживань, недозволеного використання та створює перепони для належної реалізації та захисту прав авторів елементів літературних творів, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження та підтверджує доцільність проведення наукових розробок в даній сфері.

Питання щодо надання правової охорони елементам літературних творів, виділення «юридично байдужих» та «юридично значущих» елементів привертали увагу ще на початку минулого століття таких науковців, як: В. Я. Іонас, Я. А. Канторович, А. В. Панкевич, І. Г. Табашников, Г. Ф. Шершеневич. Особливої актуальності набули ці питання у сучасний період розвитку економіки, коли виникає питання про авторство на персонажі та про суб'єктів, яким належать майнові права на персонажів художніх творів. Окремі аспекти були предметом наукових досліджень А. Клішиної, В. Ентіна, О. Столяренко, Д. Філіна, П. Фомичева, В. Рахманова та ін. Незважаючи на численні дискусії щодо цих питань, багато проблем залишаються невирішеними.

Незважаючи на численні дослідження, які проводились багатьма вченими протягом досить тривалого часу, і досі залишається актуальною проблема про надання правової охорони елементам літературного твору. На жаль, чинне законодавство обминає своєю увагою вирішення даного питання.

Метою цього дослідження є визначення терміна «персонаж» як елемента літературного твору, визначення умов надання йому правової охорони.

Досліджуючи специфіку правової охорони елементів твору, слід відзначити, що загальноновизнаним є поділ елементів твору В. Я. Іонасом на дві групи: «юридично значимі» та «юридично байдужі». До юридично байдужих, тобто до елементів твору художньої літератури, що не охороняються, були віднесені такі: тема, матеріал твору, сюжетне ядро, ідейний зміст. Для першої групи

елементів характерна відсутність образності, за загальним правилом вона становить тільки інформацію і факти [12, 117–118].

Що ж до елементів твору, що охороняються, то до них належать: зовнішня форма (його мова, що включає особливі наукові знаки і символи, під якою розуміються властиві автору засоби і прийоми створення художніх образів, тобто сукупність використовуваних їм образотворчо-виразних засобів [1, 42]) і внутрішня форма (яку утворюють прийнята автором послідовність викладу наукових понять, логіка, система розкриття наукових ідей і розташування матеріалу [5, 28], спеціальне аргументування і науковий апарат, підходи до розкриття наукових ідей, які можна умовно об'єднати терміном «унікальність логіки ідей» автора [16, 68–72]).

Одними з елементів твору, що охороняються, є персонажі та назва літературного твору.

На практиці виникало безліч суперечок, пов'язаних з можливістю надання правової охорони таким частинам творів, як назва, найменування персонажів, власне персонажам і т.д. Саме їх несанкціоноване використання часто дозволяло певним особам скористатися успіхом частини твору або персонажа без згоди його автора. Особливої актуальності дане питання набуває по мірі розвитку брендів (знаків для товарів та послуг), в основі яких лежать елементи загальновідомих творів («Смешарики», «Простоквашино» та ін.) [2, 28–29].

Назва і персонаж є найбільш впізнаними для широкої публіки елементами твору, в деякому роді його «товарними знаками», що і стало, ймовірно, причиною визнання їх особливого статусу. Але якщо частина твору є тією ж системою взаємопов'язаних образів, думок і ідей автора, що і сам твір, тільки на окремому відрізку часу або на окремому просторі, що має деяку ступінь творчої завершеності, то елементи твору не володіють подібною творчою завершеністю, вони являють собою не частину твору, а його певну сторону. Елементи твору присутні в творі (або його частині), але не виражаються інакше, як сумісно з іншими елементами в контексті загального творчого задуму автора [18, 72].

На жаль, у чинному законодавстві України ні в Цивільному кодексі України, ні в Законі України «Про авторське право та суміжні права» не згадується про охорону персонажів літературних творів, зате про охорону авторських прав на них згадується в Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг». Частина 4 ст. 6 цього закону містить як підставу для відмови у реєстрації позначення як знаку для товарів та послуг — назви відомих в Україні творів науки, літератури і мистецтва або цитати і персонажі з них, твори мистецтва та їх фрагменти без згоди власників авторського права або їх правонаступників. Слід звернути увагу, що визначення «відомих в Україні творів» є досить неоднозначним та має оціночний, суб'єктивний характер.

Правова охорона персонажам творів, як правило, надається за умови, що останні є самостійним творчим результатом і виражені в об'єктивній формі [11, 36]. На думку В. О. Калятін, принципова можливість охорони персонажа засобами авторського права базується на твердженні про те, що образи разом з мовою твору належать до його юридично значущих елементів [6, 7].

Певні складності пов'язані перш за все з невизначеністю самого терміна «персонаж», що тягне цілий ряд питань: кому належать права інтелектуальної власності (художнику, мультиплікатору, актору і т.д.), як бути з «персонажами», що виникли в ході переробки оригінального твору, як будуть і чи взагалі охоронятимуться права акторів, виконуючих ті або інші ролі, а також відомих людей (політиків, спортсменів, моделей і т.д.). Думається, якби поняття «персонаж» було законодавчо закріплене, це стало б відправною точкою для вирішення поставлених питань.

При визначенні терміна «персонаж» слід звернути увагу також на визначення суміжних категорій «образ», «художній образ».

У тлумачних словниках термін «персонаж» визначається як дійова особа в літературному творі [9, 415], уявленні, а також особа як предмет жанрового живопису [10, 529].

Категорія «образ» трактується як вигляд, зовнішність, фігура, контур (у рисах і в площинах), подібність предмету, зображення його; рід, вигляд, дух, напрям, суть; портрет [4, 614]. Художній образ — спосіб і форма освоєння дійсності в мистецтві, що характеризуються нероздільною єдністю чуттєвих та змістовних моментів [13, 910].

Під художнім образом розуміється специфічна для мистецтва форма віддзеркалення дійсності і виразу думок і відчуттів художника. Художній образ народжується в уяві художника, втілюється в створюваному їм творі в тій або іншій матеріальній формі (пластичної, звукової, жесто-мімічної, словесної) і відтворюється уявою сприймаючого мистецтво глядача, слухача, читача [17, 239].

На наш погляд, категорія «персонаж» є тотожною категорії «художній образ», адже за умови певної відомості персонажа, візуальна характеристика викликає певні асоціації з рисами поведінки, манерами безпосереднього зв'язку з твором (тобто саме сюжетна лінія допомагає наділити персонаж певними рисами характеру, манерами поведінки, тощо).

Він звичайно в найяскравішій, рельєфній формі виражає оригінальний авторський світ і акумулює особливості форми твору. Як відзначають фахівці, в багатьох країнах судова практика спочатку готова визнавати персонаж самостійним елементом твору і об'єктом права [15, 28]. Проте у вітчизняній судовій практиці питання про визнання персонажа самостійним елементом, здібним до захисту, справедливо пов'язується з наявністю в ньому ознак, що вказують на винятковість образу. І це правильно. Так, образ Ходжі Насреддіна по суті єдиний і відомий всім наперед; тому в будь-якому творі (літературному, аудіовізуальному і ін.) на таку тему авторський, творчий аспект переноситься на інші елементи (підбір фактів, оригінальне виконання артистами і ін.), але ж персонаж в даному випадку не захищається [16, 68–72].

Слід зазначити, що в даний час в юридичній літературі під персонажем найчастіше розуміють найменування, образ або зовнішній вигляд вигаданого героя літературного або аудіовізуального твору, тоді як у зарубіжних країнах до кола персонажів іноді відносять не тільки вигаданих героїв, але і акторів,

що виконують ті або інші ролі, а також відомих спортсменів, моделей та ін., внаслідок чого права на персонаж в такому широкому розумінні тісно пов'язані з правами артистів-виконавців, а також правами громадян на використання їх зображень [7, 46–47].

Багато дослідників вже давно відносять персонажі до числа об'єктів, що охороняються авторським правом.

Таким чином, під персонажем слід розуміти оригінальний образ, створений автором літературного, художнього або аудіовізуального твору, при цьому на практиці можливі різні випадки виникнення персонажів. У випадку якщо персонаж вперше з'явився в літературному або драматичному творі, а надалі такий твір був екранізований, то автором персонажа повинен визнаватися автор вихідного літературного або драматичного твору, наприклад, Ян Флемінг відносно героя своїх книг Джеймса Бонда, А. Мілн відносно персонажів своїх розповідей про Винни-Пуха, О. М. Толстой відносно героїв своєї книги «Золотий ключик», Е. Н. Успенській відносно таких персонажів, як Чебурашка, Крокодил Гена, Кіт Матроскін та ін. У випадку якщо оригінальний персонаж вперше з'явився в серії коміксів, аудіовізуальному творі, мультимедійній грі і т. п., визначення кола його творців може виявитися достатньо важким, не завжди однозначним і залежатиме від специфіки кожного конкретного випадку [2, 28–29].

При цьому, звертаючи увагу на те, в якій формі з'явився вперше персонаж (у цифровій, літературній, художній тощо), а також на те, яка форма відтворення носить похідний, вторинний характер (літературний персонаж чи художнє зображення), не слід забувати про те, що у свідомості, уяві споживача, персонаж постає як цільний образ — поєднання зовнішнього виразу (зображення) та внутрішнього наповнення (незвичного імені, притаманних рис характеру, якими наділив його автор). Найчастіше використання декількох персонажів з одного твору створює асоціативне уявлення саме з певним літературним твором, з його сюжетною лінією.

На практиці виникало і виникає питання щодо того чи може назва персонажа бути самостійним об'єктом авторського права. У Палаті по патентних спрах дане питання вирішувалось по-різному залежно від того, чи вкладена в назву персонажа творча праця. Якщо вкладена, то назва персонажа є самостійним об'єктом авторського права, якщо ні, то він не є об'єктом авторського права. Так, наприклад, назви персонажів «Айболіт», «Старик Хоттабич» були визнані оригінальними. Назва персонажа «Дядько Федір» такою визнано не було. У відриві від твору дана назва персонажа не може бути визнана самостійним результатом творчої праці. Як правило, для вирішення питання про творчий характер маленьких частин творів, назви твору враховується думка фахівців і експертів, тобто осіб, що мають спеціальні знання у сфері літератури і мистецтва [8, 76–77].

В Російській Федерації з прийняттям книги четвертої ЦК РФ питання про охорону персонажів виявилось вирішеним на законодавчому рівні. При цьому персонаж, як і назва твору, введений законодавцем за межі такої категорії як частина твору: один і той же оригінальний персонаж може діяти в різних

творах одного і того ж автора, запозичуватися (з відома автора) для використання в інших творах, а назва може використовуватися як складова частина назв різних книг із створюваної автором серії творів [2, 28–29].

На жаль, як зазначають у науковій літературі [3, 103–104], запозичення літературних та художніх ідей (образів) — це проблема етична, але не юридична, адже охорона оригінальних авторських творів закінчується з того часу, коли розпочинається використання авторської ідеї. Одним з шляхів вирішення вказаної проблематики є проведення реєстрації персонажа як знаку для товарів та послуг (торговельної марки).

Для того щоб вимоги про оплатне використання персонажів безпідставно не обмежувало право на свободу творчості, необхідно запровадити певні критерії, за умови відповідності яким не допускається вільне відтворення персонажа з комерційною метою.

Думається, що такими критеріями є такі: оригінальне ім'я та зовнішність персонажа; індивідуалізуючі риси характеру; єдність візуального зображення та художнього опису (образ, риси характеру, манери поведінки) у свідомості певного кола осіб (для сприйняття якими створено персонаж); наявність комерційного потенціалу для його використання внаслідок їх відомості (популярності) серед певного кола осіб.

Здається доцільним, що для використання відомого персонажу у будь-яких комерційних чи художніх цілях потрібно отримати згоду на використання не тільки у художника малюнка, але й у особи, що є автором літературного твору. Підтримуємо позицію О. Столяренко [14, 17] про те, що права на створений художній образ належать особі, яка першою втілила та використала цей художній образ у своєму творі. Разом з цим слід звернути увагу й на те, що використання персонажа за згодою автора літературного твору можливо тільки у випадку, якщо у змісті твору міститься його детальний опис, що дозволяє відтворити персонаж у цифровій формі чи у формі малюнка.

Таким чином, викладене підтверджує доцільність проведення у подальшому досліджень щодо визначення умов надання охорони окремим персонажам з метою внесення відповідних змін у чинне законодавство. Потребує подальшої розробки питання визначення правової охорони окремих видів персонажів, їх оригінальних назв та умов їх використання як з комерційною, так і без комерційної мети, а також розгляд питань про окремі випадки обмежень авторських прав на використання персонажів.

Література

1. Білоусов В. М. Поняття, ознаки й елементи літературного твору // Часопис Київського університету права. — 2003. — № 2. — С. 40–44.
2. Близнак И. А. Авторское право и смежные права : учебник / И. А. Близнак, К. Б. Леонтьев ; под ред. И. А. Близнака. — М. : Проспект, 2009. — 416 с.
3. Бузанов В. «Персонажи» в элементах бизнес-символики // Хозяйство и право. — 2005. — № 5. — С. 103–104.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2. И–О / В. Даль. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2003. — 779 с.

5. Ионас В. Я. Критерий творчества в авторском праве и судебной практике / В. Я. Ионас. — М. : Юрид. лит., 1963. — 140 с.
6. Калятин В. О. Авторское право в проекте части четвертой Гражданского кодекса РФ // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. — 2006. — № 9. — С. 5–11.
7. Козырев В. Е. Авторское право: вводный курс: учеб. пособие / В. Е. Козырев, К. Б. Леоптьев. — М. : Университет. кн., 2007. — 256 с.
8. Моргунова Е. А. Авторское право: учеб. пособие / Е. А. Моргунова ; отв. ред. В. П. Мозолин. — М. : Порма, 2008. — 288 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. П. Ю. Шведовой. — 19-е изд., испр. — М. : Рус. яз., 1987. — 750 с.
10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, П. Ю. Шведова. — М., 1993. — 870 с.
11. Основные посылки Части четвертой Гражданского кодекса Российской Федерации / В. П. Калятинский. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 328 с.
12. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности и Российской Федерации / А. П. Сергеев. — М. : Проспект, 2001. — 750 с.
13. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1988. — 1600 с.
14. Столярско О. Як захистити персонаж? // Интеллектуальна власність. — 2006. — № 8. — С. 16–29.
15. Филипп Д. Охрана персонажа: Проблемы и перспективы // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2005. № 5. С. 26–32.
16. Хохлов В. А. Авторское право: Законодательство, теория, практика. — М. : Изд. дом «Горос», 2008. — 288 с.
17. Этика : словарь / под ред. А. А. Беляева. — М., 1989. — 447 с.
18. Юмашев А. Соотношение понятий «произведение» и «объект авторских прав» в части четвертой Гражданского кодекса РФ // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. — 2008. — № 9. — С. 69–74.

Анотація

Кулинич О. О. Правова охорона персонажу літературного твору як «юридично значимого» елемента твору. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблемних питань щодо надання правової охорони персонажам літературних творів. Визначаються структурні елементи літературного твору. Розглядаються визначення категорій «персонаж», «образ», «художній образ». Пропонується визначення категорії «персонаж» та визначаються спеціальні умови надання правової охорони.

Ключові слова: літературний твір, персонаж, образ, об'єкт авторського права.

Аннотация

Кулинич О. О. Правовая охрана персонажа литературного произведения как «юридически значимого» элемента произведения. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов предоставления правовой охраны персонажам литературных произведений. Определяются структурные элементы литературного произведения. Рассматриваются определения категорий «персонаж», «образ», «художественный образ». Предлагается определение категории «персонаж» и определяются специальные условия предоставления правовой охраны.

Ключевые слова: литературное произведение, персонаж, образ, объект авторского права.

Summary

Kulynich O. Legal Protection of a Literary Work Character As a “Legally Significant” Element of Literary Work. — Article.

Article deals with the problematic issues of legal protection for literary characters. Identify the structural elements of literature. We consider the categorization of «character», «image», «artistic image». Proposed definition of the «character» and defines the special conditions for granting legal protection.

Keywords: literary work, character, image, object of copyright.